

Ж. Д. Есімова

ҚАЗАҒА ҚАТЫСТЫ ҚОЛДАНЫЛАТЫН СӨЗДЕРДІҢ СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ

Қазақ халқының ұғымында «жау тигендей» немесе «жау шапқандай» деген тіркестер ел басына күн туып, қараспан орнады дегенді білдіреді. Соғыс қайғы-қасірет әкелді. Халық фашистік басқыншыларға қарсы әділетті соғыс жүргізе отырып, жалпы әділетсіз соғыс атаулыға қарғыс айтты. Соғыс кезінде поэзия, оның ішінде ұсақ жанрлар: өлең, ән мәтіндері, лирикалық толғаулар кең өрістеді. Кімде болса өзінің сағынышын, күйінішін, арпалыс үстіндегі хал-жағдайын, көңіл-қошын бірден үлкен жанрда көрсетіп үлгеру мүмкін болмады. Ондай туындылар оқиға екшеленіп, тұрақталған соң ұзақ жылдар өткен соң жасалады. Жалпы соғыс кезіндегі қазақ әдебиетінде әсіресе ауыз әдебиетінің дәстүрі мен халық поэзиясының сарыны басым болды. Осындай халық поэзиясының озық үлгілерінің бірі – қаза ғұрпына қатысты айтылатын сөздер соғыс жылдары да айырықша сипатқа ие болды. Сондай сөздердің бірі – қоштасу, яғни, ақырғы өсиет сөз, соңғы сөз үлгілері де қысылтаяң заманда өз мәнін жойған жоқ. Бұған мысал ретінде қарт жырау Жамбылдың соңғы сөзін келтіруге болады.

Сөндің бе, жарқыраған шам-шырағым,
Қалдың ба тас бітеліп, қос құлағым,
Жатсам да төсек тартып дәрменім жоқ,
Сеп болып сөйлетесің, жалғыз жағым.

Қалыппын ие болмай өзіме-өзім,
Әлім жоқ, күш, қайратты өтті кезім.
«Балалар, өлгенімше болысыңдар», –
Сендерге сол-ақ айтар соңғы сөзім [1, 221б.].

Берілген мәтінде өмірден озып бара жатқан ақын Жамбылдың қоштасуы өз атымен балашағасына арналып (балалар, өлгенімше болысыңдар, сендерге сол-ақ айтар соңғы сөзім) айтылып, ақынның өзіндік жеке қасиеттерін (дәрменім жоқ; қалыппын ие болмай өзіме-өзім; әлім жоқ, күш, қайратты өтті кезім) жырлаған тұстары да жиі ұшырасады.

Қоштасу сөздерінің енді бірі – елі, жері үшін жанын пидә етуге бел буған қазақ қызы Әлия Молдағұлованың шалғайда соғыстың бел ортасында жүріп сіңілісі Сапура Молдағұловаға

жазған соңғы қоштасу хаты. Хат мәтіні төмендегідей болып келеді:

Кенес Одағының батыры Әлия Молдағұлованың сіңілісі Сапура Молдағұловаға жазған соңғы хаты.

Сәлем саған, Туған жер!

Сәлеметсің бе, қымбатты сіңілім Сапура!

Саған хатты жиі жазғым-ақ келеді, бірақ қол тие бермейді. Сенің 28.11.43 жазған хатыңа жауап ретінде бірнеше хат жазып жібергенмін, бірақ саған жеткен-жетпегенін білмеймін.

Жақында.... егер менен ұзақ уақыт хат алмасаң таңданып жүрме. Осы мекен-жайға жаза бер – себебін білесің. Ағама, тәтеме, барлық туыстарға менен сәлем айт. Егер көре қалсаң, кішкентайларды мен үшін де сүйгейсің.

Өзіңнің денсаулығың, өмірің жайлы жиірек жазып тұр.

Көп жазып жатпаймын, өйткені бар ойынды айтып тауыса алмайсың. Тек қана қымбаттым, жиі-жиі жазып тұрғайсың.

Біздің көшпенділерден сәлем.

Сүйдім Лия [22, 201 б.].

Берілген хат мәтініне зер салсақ, туған жерге, елге, туысқандарға деген сағынышпен қатар, өзіне сүм ажалдың жақын екенін сезген қоштасу үлгісіндегі соңғы хат (жақында.... егер менен ұзақ уақыт хат алмасаң таңданып жүрме) деп тануға болады.

Сол кезеңде ел ішіне келіп жатқан «суық хабар», «қара қағаз» соғыс деген зұлматтың бір үйдің жалғызын, бір үйдің тірегі ер азаматын алып кетіп жатқан түсын естірту кім-кімге болса да оңайға түскен жоқ. Қаралы хабарды естіген жаралы жан өзінің ішкі күңіренген күйін жоқтау айту арқылы сыртқа шығарады. Бұған мысал ретінде кәрі жырау Жамбылдың майданда қайтыс болған ұлы Алғадайды жоқтап шығарған «Алғадай туралы әрбір ой» деген соңғы өлеңіндегі күңіренген ата зарын тебіренбей оқу мүмкін емес.

Басқы бөлігі:

Түнеугүнгі кеткеннен,
Ғали жаңа келдің бе?
Алғадайдың мүрдесін
Жол-жәнекей көрдің бе?
–Топырағың торқа боп,
Тыныш ұйықта,– дедің бе?
Қалай қиып қалдырдың

Қарт өкенді, – дедің бе?
Елжірейді өзегім,
Ауырады белім де.
Қаза болып көзелім,
Халім қиын менің де.
Алатауды айналсам,
Алғадайды табам ба?
Сарыарқаны сандалсам,
Саңлағымды табам ба?
Өлім деген у екен
Мендей кәріп адамға.
Күнде үйімде күніренем,
Көзіме жас алам да.
Соңғы бөлігі:

Темір өзек пенде жоқ,
Өлмес адам елде жоқ.
«Орынсыз, – деп, – өлімі»
Ондай ойлау менде жоқ.
Көп жайланған жабының
Жал-құйрығы сұйылар.
Сол сияқты Жамбылдың
Жұқарыңқы түрі бар.
Көңілі бос – кәрінің
Көкейлерің ұғынар,
Көтермей жан жалының,
Көзден жасы құйылар [1, 221 б.].

Берілген жоқтау мәтінін мазмұнына орай екі бөлікке бөліп қарастырсақ:

Басқы бөлігінде ұлын қимастық сезіммен

күңірене жоқтай отырып, өз халін, ащы зарын баян етеді.

Соңғы бөлігінде ақын өлімнің заңдылық екенін, өлмейтін адам болмайтынын мойындайды, демек, өлімге мойынсынады.

Сондай-ақ берілген жоқтау мәтінінде сұрау түрінде «көрдің бе?», «дедің бе?», «табам ба?» жырлау жиі ұшырасады. «Бе?» сұраулық шылауының да қайталана қолданылуы үлкен стилдік мәнге ие.

Демек, байқағанымыздай, соғыс жылдарында да қазаға қатысты жырлар кең қолданыс тапты. Оның негізгі мазмұнында қаза болған адамды естірту мен жоқтау ғана емес, соғыс тақырыбын жағдайға байланысты бұрын-соңды бастан өтпеген сұрапыл оқиғаның құлашына, өресіне сәйкес көтерді.

1. Қазақ әдебиеті. Хрестоматия. – Алматы: Рауан, 1997. – 624 б.

2. Қозыбаев М.Қ, Қозыбаев І.М. Қазақстан тарихы.– Алматы: Рауан, 1997. – 224 б.

***

В статье рассматривается использование слов, относящихся к смерти, в годы войны.

***

The use of the word concerning with the death and its fragment in the year of war is regarded in this article.

А. Ж. Жапарова

ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ОМОНИМДЕР

Омонимдер дегеніміз - дыбысталуы, сыртқы тұлғасы бірдей, бірақ ешбір мағыналық байланысы жоқ сөздер. Омонимдер мен көп мағыналы сөздердің өзара жақындығы бар. Осыдан келіп, кейде оларды бір-бірінен айыру қиындыққа соғады. Бірақ көп мағыналы сөздерден омонимдерді айырудың қиындығы барлық омонимдерге бірдей қатысты емес. Омоним сөздердің айырықша бір түрі есебінде омофондар мен омографтардың сөз тіркестеріндегі орфографиямен, орфоэпиямен қарым қатынасын ескермей болмайды. Омофондар дегеніміз — біркелкі айтылып, түрліше жазылатын сөздер. Мысалы, Ашшы — ас даярлайтын адам. Ащы — қарсы мағынасы — тұщы. Екеуінің де айтылуы — ашшы. Қарала — қарама-қарсы мағынасы — ақта. Қара ала — Қара түс пен ақ түстің аралас келуі; екеуінің айтылуы — қарала. Омографтар

дегеніміз — біркелкі жазылып, екпіннің алма-сып түсуіне байланысты түрліше айтылатын сөздер. Мысалы: бөлме («үйдің бөлігі») бөлме (бөл деген етістіктің болымсыз түрі), мармпа («столдық қағаз салатын жәшігі»), тармпа (тарт деген етістіктің болымсыз түрі). Жүп-жұбымен келген осы секілді омографтардың сыңарлары айтылуда екпін арқылы ажаратылады. Екпін аталған сөздердің зат есім сыңарларының соңғы буынына түседі де, етістік сыңарларының бас буынына түседі. Омонимдер – лексиканың бір тармағы. Ағылшын тілін енді ғана үйрене бастаған адам, әсіресе, омонимдерді естіп, қатты қиналады. Келеңсіз жағдайлар мен түсініспеушіліктер болмауы үшін, жаңа сөздер мен сөз тіркестерін жаттауды әдетке айналдырған жөн. Тиімдісі, сөздерді жүп түрінде жаттаған абзал. Ағылшын тіліндегі толық омонимдер дегеніміз